

Kommentar

Simo Køppe

Institut for Psykologi, Københavns Universitet

Selv og eksistens

Jan Tønnes JTHs artikel om personlighedstræk og personlighedsorganisering indeholder to temaer, dels den faktoranalytiske beskrivelse af fem personlighedsmæssige grundparametre, dels udviklingen af en selvteori baseret på en fænomenologisk-eksistentialistisk udvidelse af Kohut. M.h.t. faktoranalysen er min skepsis overfor denne begrundet i argumenter, som er klassiske og i den forstand ikke særlig interessante, hvorfor jeg vil holde mig til anden del af artiklen, der omhandler JTHs selvteori.

JTHs selvteori er interessant fordi den forsøger at integrere nogle dimensioner i psykologiens historie, som principielt vanskeligt lader sig integrere, nemlig den fænomenologisk-eksistenielle filosofiske psykologi og psykoanalysen. Det må - ligeså principielt - give nogle brudflader i teorien, hvis det skal kunne lade sig gøre, og det er dem jeg vil forsøge at lokalisere i det følgende.

Selvteoriens historie. I en videnskabs- og filosofihistorisk ramme er der ihvertfald to kilder til selvbegrebet og dets udvikling. Dels er der en fænomenologisk og senere eksistential retning eller tilgang som kan spores tilbage til Hegel og hans åndens fænomenologi. Dels en retning som er tæt knyttet til den symbolske interaktionisme og hvor Mead og hans behavioristiske socialpsykologi er en af de første og bedste repræsentanter. Hvor den første tilgang centrerer selvet omkring bevidstheden og refleksionen, og i Hegels tilfælde nærmest gør selvrefleksionen til historiens motor, da er det i den anden tilgang de kontekstuelle relationer mellem mennesker, der som basis for interaktioner, danner det stof som selvet er opbygget af. Dette skel mellem en rationalistisk, reflektorisk, bevidstheds- og opmærksomhedscentreret tilgang og en kontekstuel, interaktionistisk, symbolsk, tilgang, hvor den afgørende sfære ligger mellem mennesket og andre mennesker, er en skelnen der går ned gennem psykologien ligeså længe den har eksisteret.

Så vidt jeg kan vurdere kan man finde samme skelnen inden for den fænomenologisk-eksistentielle tilgang, nemlig mellem på den ene side Husserl og på den anden side Heidegger og Merleau-Ponty. Husserls transcendentale analyser kan i meget høj grad ses som en direkte videreføring af Descartes og Kants rationalisme. Husserls hele udgangspunkt er hvordan betydningen fremtræder i bevidstheden og er metodisk en seriel og systematisk reduktion af betydningsdannende aspekter, indtil man til sidst når tilbage til det essentielle og det transcendentale jeg, der sætter såvel subjekt som objekt siden. Intentionalitetensbegrebet er her udelukkende bevidsthedens rettedhed og for så vidt hverken personlighedens eller andre

motiverende kræfter i subjektet. Heidegger og Merleau-Ponty er naturligvis meget forskellige, men de er ihvertfald enige om én ting, nemlig at de fænomenologiske analyse ikke nødvendigvis skal tage udgangspunkt i bevidsthedens origo idet man, når man gør det, automatisk begrænser sig til det der uden videre kan blive bevidst. Heidegger lægger noget af det betydningsgivende ud i en forforståelse af verden og i en subjektpraksis, som overskrider individualiteten forstået som bevidsthed. Merleau-Ponty søger bag om den klassiske subjekt-objekt relation ved at undersøge kroppen og kroppens interaktion med omverdenen. Begge dele er et forsøg på at overskride det rationalistiske og bevidsthedscentrerede udgangspunkt som findes hos Husserl. (Husserl antydede selv denne tilgang med sit begreb om *Lebenswelt*, men det er som bekendt ikke særlig udfoldet i hans analyser). I denne anden tradition er intentionalitetsbegrebet mindre klart. Merleau-Ponty forsøger på sin vis at overføre en del af de klassiske begrebet til kropssfæren, f.eks. med begrebet kropsbevidsthed, men det er ikke krystalklart hvad denne overførsel egentlig indebærer.

Før jeg går videre af dette spor, vil jeg hoppe til en anden "historie", nemlig psykoanalysens, der jo er relevant i forbindelse med JTHs anden inspirationskilde, nemlig Kohut.

Selvet i psykoanalysen. Man kan undre sig over hvorfor selvet introduceres og anvendes i psykoanalysen. Psykoanalysens triade jeg - det - over-jeg skulle jo ellers dække "det hele". I en historisk ramme kan man finde ihvertfald to kilder til begrebets stigende anvendelse i psykoanalysens udvikling. Man skal her være opmærksom på, at det stort set udelukkende er et fænomen i USA, at det altså er de amerikanske psykoanalytikere der anvender det i en egentlig teknisk betydning. Den ene kilde er Sullivan som introducerede et interaktionistisk selvbegreb og som i forlængelse af James og Mead på denne måde ønsker at udvide psykoanalysens forklaringsdybde til også at omfatte social interaktion. Begrebet overtages af mange af de amerikanske kulturalister, men eksisterer også som en begrebmæssig undergrund for de fleste andre retninger i USA. Den anden kilde kan spores tilbage til et citat af Hartmann, Kris og Loewenstein som i en artikel fra 1946 i forbindelse med deres behandling af narcissisme hævder, at det ikke er jeg'et men derimod selvet der besættes med libido. Der er ikke nogen egentlig begrundelse og der er heller ingen udfoldet diskussion, men i praksis breder begrebet sig som ringe i vandet. Rapaport og Edith Jacobsen er to af de meget få som tematiserer de problematiske aspekter i at indføre selvbegrebet. Hvad menes egentlig med selvet, siger de, er det en gruppe af forestillinger, der samlet dækker personligheden

eller individualiteten eller er det en egentlig instans, som udover at dække identiteten også har tilknyttet en række psykiske funktioner? Denne forskel kan følges op til i dag, hvor de væsentligste repræsentanter for de to opfattelser er henholdsvis Kernberg og Kohut. Kernberg definerer selvet som gruppen af forestillinger om individet, Kohut definerer selvet som en instans. (Disse udviklingslinjer er beskrevet mere indgående i Andkjær Olsen og Køppe 1996).

Der er imidlertid også en yderligere pointe. Det er næppe noget tilfælde, at selvbegrebet indføres i jegpsykologien med ovennævnte artikel af Hartmann m.fl. Jegpsykologien havde haft succes med at opprioritere jeget og dets adaptive funktioner og tilsvarende nedprioriteret det'et og det psykoseksuelle. Centrum i jeg'et er de kognitive funktioner - perception, hukommelse, tænkning, forsvar, bevidsthed - og jeg'et blev i stigende grad bestemt som det der skulle indoptage og neutralisere flere og flere aspekter af det'et. Idealet var en psykisk struktur hvor det'et nærmest var reduceret bort og højst fungerende som en psykofysisk randzone under en pyramide af jegstrukturer, med bevidstheden øverst i hierarkiet. Problemet med denne model er, at den ikke holder i længden. Ved principielt at udrangere hele psykoseksualiteten, det som egentlig var Freuds grundlæggende indsigt, da mister man noget basalt. Derfor opstår selvet som en kategori der langsomt - i psykoanalysens udvikling i USA - tillægges mange af de aspekter som man havde fjernet fra jeget.

Kernbergs opfattelse af selvet repræsenterer et "snævert" selvbegreb idet selvet hos ham betegner gruppen af forestillinger som individet har om sig selv - og forbliver således en del af jeg'et. Dette er den mest konsekvente psykoanalytiske model, idet en "instantiering" af selvet indfører en fjerde instans, som der principielt ikke er brug for. Gør man det, ender man måske netop i Kohuts selvpsykologi som i stigende grad har udviklet sig bort fra psykoanalysen. Et af problemerne ved at instantiere selvet som en selvstændig instans er at det oftest forbliver uklart hvilket forhold selvet har til det'et eller det topisk ubevidste. Hvis en del af selvet er topisk ubevidst og en anden del har tilknyttet bevidstheden - og en tredje del de narcissistiske idealforestillinger (der normalt udgør en af kernerne i over-jeget) så nærmer begrebet sig til at dække hele psyken, og så er man jo lige vidt.

Intentionalitet og det ubevidste. Jeg beklager denne lange indledning inden jeg når til en relativt kortfattet diskussion af JTHs artikel. Men ideen er, at de ovennævnte brudflader mellem forskellige traditioner i selvbegrebets historiske anvendelse, mellem forskellige fænomenologisk-eksistentielle synsmåder på subjektet og mellem en psykodynamisk/psykoanalytisk og fænomenologisk-eksistentiel anvendelse af selvbegrebet netop er til stede hos JTH.

- Intentionalitetens begreb forekommer at være det helt centrale i JTHs teori. I begyndelsen af artiklen defineres selvorganisering som fire grundlæggende former for rettedhed (s. 8) og hvad der menes ekspliciteres nærmere bl.a. i afsnittet om intentionalitetsformer og personlighedstræk (s. 22f) hvor det siges, at selvet er det der strukturerer intentionaliteten. Det sidste forstår jeg ikke helt. Når der grundlæggende findes fire former for intentionaliteter,

som nærmest er personlighedsdefinerende (pointen med hele artiklen er jo at disse fire kan rumme BF) så er en fortolkningsmulighed, at selvet simpelthen er det på ethvert givent tidspunkt samlede indhold i de fire intentionaliteter. Dette pointerer et principielt usikkerhedsmoment ved begrebet intentionalitet. Ud fra en strikt Husserlsk definition, så er intentionalitet en neutral eller betydningstom rettedhed, mens den er det stik modsatte hos JTH - rettedheden er fuld af betydning. Noget andet er, at hvis intentionalitet på forhånd kvalificeres til fire grundbetydninger, så er der tale om en specifik funktion med et specifikt indhold, som principielt kan have forskellig rettedhed. Er der ikke en tendens til, at intentionalitetsbegrebet på en gang skal kunne rumme den fænomenologiske rettedhed (fra Husserl til Merleau-Ponty) og stort set hele rækken af psykologiske drivkraftsbegreber (f.eks. motivation og, drift)?

- Det er interessant at konstatere, hvordan den interaktionistiske variant af selvbegrebet genfindes i JTHs beskrivelse af forholdet mellem selv og selvobjekter (side 20-21 og note 2). I en snæver Kohutsk sammenhæng har man nogen gange på fornemmelsen af selvobjekterne er til for at afstive subjektets narcissisme, hvilket indebærer en kraftig selektion af andres holdning til en selv. Hos Mead indoptages andre reaktion på en selv direkte og uden forarbejdning. Problemet bliver vel i hvilken udstrækning overhovedet opfattelsen af andre allerede er filteret gennem ens egen personlighedsstruktur, således at kategorien andre blot bliver en afspejling af en selv. Hvis selvobjekterne kun er vitaliserende og dermed understøttende en altid allerede eksisterende struktur, så er det også vanskeligt at se hvordan der egentlig kan ske en udvikling via andre. Her forekommer ideen om en rettedhed mod andres rettedhed (stadig s. 21) principielt af indeholde en anden nuance end selv-selvobjekt umiddelbart lægger op til, nemlig en selvreflekterende dimension.
- Så vidt jeg kan se er der nogle problemer med mestringskomponenten (s. 33). Hvad menes egentlig med at bevidsthed, refleksivitet m.m. "figurativt" skal placeres i mestringskonstituenten? Enten skal de vel eller også skal de ikke. Når det nogle linjer efter bliver klart, at de rent kognitive funktioner ikke er specielt interessante i dette perspektiv antyder det bla. to ting. For det første er denne opfattelse interessant, fordi det bekræfter ovennævnte udvikling fra jeg-psykologi til selvpsykologi - at selvet indføres for at varetage de ikke kognitive funktioner. For det andet indebærer det jo også, at det psykologiske subjekt må omfatte meget andet end selvet. Naturligvis ville JTH måske sige - men er det egentlig så indlysende. Hvis selvbegrebet skal omfatte også en Merleau-Ponty agtig psykisk krop, så er denne krop jo både en kognitiv og ikke-kognitiv størrelse. Findes der en hel række af psykisk kognitive funktioner uden for selvet? Endelig er det vel også et problem, at placere bl.a. bevidstheden her. I den udstrækning de tre andre intentionalitetskomponenter er bygget på bevidstheden eller blot gør brug af den, så ville mestringskomponenten jo pludselig blive en metakompo-

nent, da den indeholder de andres mulighed for at blive manifesteret.

- Endelig synes jeg det kunne være ganske interessant at høre hvor det topisk ubevidste er henne - hvis det altså overhovedet er der. I én opfattelse af psykodynamik - som JTH anvender som et positivt begreb - er dynamikken fremkommet ved modsætninger. Det dynamiske er bestemt af konflikter og disse konflikter kan vanskeligt tænkes uden det ubevidste, fordi en af parametrene i konfliktgenereringen er modstillingen af bevidste og topisk ubevidste interesser. Og: kan der findes ubevidste intentioner?

Ovenstående skal absolut ikke ses som en kritik af JTHs teori, men blot som en interesserets kommentar fra sidelinjen. Mange forskningsmæssige fremskridt opstår netop ved at konfrontere forskellige retninger og som forsøg på at syntetisere noget man hidtil har anset for at være usyntetiserbar. Afslutningsvis kan man også se JTHs (og ligesindedes) arbejde med at integrere fænomenologien og eksistentialismen med den psykodynamiske psykologi, som et led i den generelle opprioritering og genlæsning af fænomenologien. Her tænker jeg ikke blot på den tilgrænsende tradition med forskere som Stern og Gallagher, men også forsøget på at "naturalisere" fænomenologien og at forbinde den med neuropsykologiske tilgange (udsprunget fra den kognitivistiske bølge), som f.eks. hos Varela.